

ترجمه قرآن مجید

مرحوم آیت الله جمال الدین محقق خوانساری
(درگذشته ۱۱۲۵ هجری)

محمد قاسم نصیرپور

احیای آثار علمی گذشتگان به ویژه دانشمندان و متخصصان نگارش و ادب، یکی از خدمات بسیار ارزنده‌ای است که می‌توان در زمینه فرهنگ اسلامی ارائه داد. این گام خجسته، آن‌گاه از ارزش بیشتری برخوردار می‌گردد که در رابطه با فرهنگ قرآن همچون ترجمه و تفسیر آن باشد. خوشبختانه پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری‌های خردمندانه آن راجل بلندمرتبه (که روحش همواره قرین رحمت الهی باد) و با توجه و عنایتی که مقام معظم رهبری حضرت آیه‌الله خامنه‌ای به نشر فرهنگ قرآن در جامعه دارند، این تلاش به صورت گسترده‌ای شکل گرفته است و محققان و قرآن‌پژوهان و مترجمان در این زمینه گام‌های مثبتی برداشته‌اند چنان‌که مؤسسات قرآنی نیز این خدمت ارزنده را به خوبی انجام داده‌اند و راهگشای این مسیر پرارزش معنوی بوده‌اند.

نتیجه این تلاش‌های علمی و تحقیقی آن شده است که در سالیان اخیر چندین ترجمه نوین از قرآن مجید به زبان فارسی ارائه داده شده است. درباره برخی از ترجمه‌های گذشته نیز، پژوهش و بررسی انجام یافته است و این آثار گرانبها با شکلی مطمئن‌تر در اختیار دوستداران قرآن گذارده شده است.

دارالقرآن الکریم «دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی» نیز از آغاز پایه‌گذاری، هدف خود را در راستای گسترش فرهنگ قرآن و فراهم آوردن امکانات بهتر و دقیق‌تر برای استفاده عموم طبقات از این کتاب آسمانی قرار داده است. براین اساس، نخستین برنامه خود را که نشر متن قرآن مجید به شکلی زیبا و مطلوب در سطحی گسترده بود، انجام داد و پس از آن برای استفاده و بهره‌برداری هرچه بیشتر از این کتاب الهی، اقدام به نشر دو ترجمه فارسی کرد: یکی به صورت ترجمه آزاد و محتوایی و دیگری به شکل ترجمه ادبی و تحقیقی. ترجمه اول به قلم آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی است که پس از تحقیق و بررسی توسط چند تن از فضلاء حوزه علمیه قم انتشار یافت و از توجه همگانی برخوردار گشت. از دیگر سوی، قشرهای گوناگون، از این ترجمه استقبال چشم‌گیری کردند. ترجمه دوم به قلم استاد سابق دانشگاه، محمد مهدی

فولادوند است که به دلیل برخورداری از ویژگی‌های ادبی و رعایت دقت و تطبیق معانی با واژه‌ها به عنوان بهترین ترجمه در پنجاه سال اخیر انتخاب گردید. این ترجمه نیز با تحقیق و تصحیح همان گروه در دفتر مطالعات شکل گرفت و پس از بررسی‌های بایسته، انتشار یافت.

«دفتر مطالعات» افزون بر انتشار این دو ترجمه، انتشار دو نوع ترجمه دیگر را نیز از آغاز جزو برنامه خود قرار داده بود که عبارت بودند از: ترجمه تحت اللفظی قرآن و ترجمه همراه با توضیح به سان تفسیر کوتاه.

درباره ترجمه تحت اللفظی باید بگوییم: چون این گونه ترجمه نیز، برخوردار از توجه مردم است و بسیاری از خوانندگان قرآن می‌خواهند معنی واژه‌های قرآن را به صورت زیرکلمه‌ای بدانند و با مفهوم آیه آشنا شوند، این دفتر بر آن شد که به منظور انجام این خدمت قرآنی، یکی از دقیق‌ترین و معتبرترین ترجمه‌ها را که از اهلش صادر شده باشد، برگزیند و پس از تحقیق و تصحیح، آن را چاپ کند و در اختیار علاقه‌مندان گذارد. سرانجام (پس از بررسی و مشورت با صاحب‌نظران) تصمیم بر این قرار گرفت که ترجمه فقیه بزرگ و حکیم و متکلم گرانقدر حضرت آیت‌الله حاج آقا جمال‌الدین خوانساری که به روزگار افشاریان می‌زیسته است، برای این کار گزیده شود. از این رو نسخه‌ای از آن که بیش از یک قرن پیش در هندوستان به چاپ رسیده است تهیه شد و برای تصحیح و تدقیق در اختیار قرآن‌پژوه ارجمند و فاضل گرانقدر حضرت حجة الاسلام والمسلمین محمدرضا انصاری محلاتی گذارده شد. ایشان ترجمه را با نهایت دقت از آغاز تا انجام بررسی کردند و کارهای لازم را که به رؤوس آن‌ها اشاره خواهد شد، روی آن انجام دادند و پس از چندی صرف وقت به شکر خدا کار به پایان رسید و ترجمه آماده چاپ گردید که به خواست خدا در آینده‌ای نه‌چندان دور در اختیار همگان گذارده خواهد آمد.

اکنون برای آشنایی بیشتر خوانندگان گرامی با این ترجمه، نخست به توضیح مختصری پیرامون شخصیت علمی مترجم می‌پردازیم و سپس برخی از ویژگی‌های ترجمه را یادآور می‌شویم. آن‌گاه به خلاصه‌ای از کارهای انجام شده روی آن اشاره خواهیم کرد.

شرح حال مترجم

صاحب «روضات الجنات» در معرفی آقا جمال‌الدین خوانساری می‌نویسد:

«او دانشمندی مردمی بود و در محل سکونت خود عالمی بزرگوار به شمار می‌رفت. مجتهد، اصولی، متکلم، حکیم و اهل دقت بود. در خانواده دانش چشم به جهان گشود و در دامان علم پرورش یافت و از پرتو آن بهره‌های فراوانی برد. در جلسه درس خود همچون بدر تمام در میان آسمان می‌درخشید و اصولیان و حکیمان از پرتو دانش وی بهره‌مند می‌شدند. در عصر وی کرسی تدریس در اصفهان به او اختصاص یافت.»

آن‌گاه از مؤلف «جامع الرواة» که معاصر وی بوده است، چنین نقل می‌کند:

«جمال‌الدین حسین، فرزند جمال‌الدین خوانساری مردی گرانقدر، بلندمرتبه، درخور اعتماد فراوان،

اهل دقت، راست گوی و آشنا به روایات، فقه، اصول و حکمت است. تألیفاتی دارد که از میان آن هاست: «شرح مفتاح الفلاح»؛ حاشیه بر «شرح مختصر الأصول»، بر حاشیه فاضل مولی میرزاجان، بر حاشیه فاضل ذکی خفری؛ تعلیقات بر «تهذیب الحدیث»، «من لایحضره الفقیه»، «شرح لمعه»، «شرایع»، «شفا»، «شرح اشارات» و کتاب های دیگر.

درباره تاریخ درگذشت و آرامگاه او می نویسد:

«وی در ۲۶ رمضان سال ۱۱۲۵ هجری در حالی که از وفات پدر بزرگوارش بیست و پنج سال می گذشت، از جهان رفت و در گورستان تخت فولاد اصفهان در آرامگاه پدرش که شاه سلیمان آن را ساخته بود، به خاک سپرده شد»^۱.

محدث قمی در «فوائد الرضویة» در شرح حال آقاجمال خوانساری می نویسد:

«عالم محقق مدقق، حکیم متکلم، فقیه نبیه جلیل القدر عظیم المنزله رفیع الشان، صاحب تصانیف رائقه که از ملاحظه آن ها معلوم شود جودت فهم و حسن سلیقه و صفای ذهن او، خصوص در فهم ظواهر احادیث و تراجم، چنان که ظاهر می شود از ترجمه او بر «مفتاح الفلاح» و تعلیقات او بر آن کتاب ... نیز آقاجمال الدین مرحوم، ترجمه کرده کتاب الله مجید و صحیفه سجادیه را و شرح کرده به فارسی «غرر و دُرر» آمدی را و حواشی و تعلیقات نوشته بر «تهذیب» و «فقیه» و «معالم» و «شرح لمعه» و «شرح شرایع» و «شرح مختصر الأصول» و «شفا» و «شرح اشارات» و غیرها، و رساله ای به فارسی در اصول دین تصنیف کرده»^۲.

برخی از ویژگیهای ترجمه:

آن چه در ترجمه قرآن حایز اهمیت است و مراعات آن ضروری می نماید، دقت در ریشه واژه های قرآنی و به کار بردن معنی اصلی آن هاست. روشن است که هر واژه ای می تواند معنای گوناگونی داشته باشد بدان سان که گونه ای تلازم یا سببیت و امثال آن میان آن ها حاکم باشد. در این صورت، معنی اصلی واژه دقیق ترین معنی خواهد بود نه دیگر معانی؛ هر چند از راه تلازم و امثال آن باهم ارتباط خواهند داشت.

در ترجمه مورد نظر، این دقت به کار رفته است و واژه های قرآنی با توجه به ریشه آن ها ترجمه شده است و این خود یکی از ویژگی های این ترجمه به شمار می رود.

ویژگی دیگر آن که این ترجمه بی کاست و فزود است و ترجمه درست مطابق با آیه های قرآن گرامی، واژه به واژه بلکه حرف به حرف معنی شده است. ناگفته نماند که در جاهایی اندک، یک یا دو واژه به سان توضیح، افزوده شده است. این واژگان توضیحی، پس از ویراستاری میان پرانتز گذارده شده است تا ترجمه از توضیح مشخص و جدا باشد.

مترجم گران قدر (که رحمت الهی بر او باد) خود در مقدمه ای که بر ترجمه اش نگاشته است می نویسد:

«... قرآن حکیم و تنزیل عزیز رحیم را که خاتمه کتب مقدسه منزله سماویه است، چنان که حسب الامر

الأعلى مقرّر شده، به قدر وسع و امکان، بی‌زیاده و نقصان، بلکه لفظ باللفظ مطابق و سیّان، و کلمه با کلمه موافق و یکسان، از لغت عربی به فارسی ترجمه و نقل نمود و مقطّعات حروف نورانیّه را که در اوایل بعضی از سورّ مبارکه به عنوان رمز و اشاره نازل شده و از اسرار الهیّه است، به همان نحو نقل نموده متعرّض ذکر تأویلات آن‌ها به سبب اختلاف روایات نگردید.

روی هم رفته می‌توان گفت: این ترجمه از دقّت و متانت و استواری ویژه‌ای برخوردار است و باید هم چنین باشد زیرا از قلم شخصیّتی صادر شده است که بر دانش‌های گوناگون احاطه داشته است و از دانش قرآنی بهره فراوان برده.

کارهای انجام شده روی آن:

کارهایی که در مرحله تحقیق و تصحیح ترجمه انجام گرفته به گونه خلاصه عبارت‌اند از:

۱. واژه‌هایی که از ترجمه افتاده یا احتمال افتادگی آن‌ها می‌رفته، میان قلاب [] جا داده شده است.
 ۲. واژه‌هایی که مترجم به سان توضیح آورده، میان پراکنده () گذارده شده است.
 ۳. لغزش‌های چاپی در سراسر ترجمه تصحیح گردیده است.
 ۴. چون در ترجمه زیر کلمه‌ای، بدون در نظر گرفتن نشانه‌های ویرایشی، معنای آیات برای خواننده روشن و مشخص نیست و حتماً باید مفهوم هر آیه با کمک نشانه‌های ویژه درک شود، ترجمه آیات بر پایه قواعد ویرایشی علامت‌گذاری شده است.
 ۵. چون که شماره‌گذاری آیه‌ها در نسخه اصلی چندان دقیق نیست، آیات بر پایه نگارشی از قرآن گرامی که «عثمان طه» با خط بی‌مانند و زیبای خویش نگاشته است و اکنون در دسترس همگان است، شماره‌گذاری گشته است.
 ۶. برخی تعبیرها به دلیل تناسب نداشتن با سیاق جمله و نیز به حکم این که ظاهر، غیر آن است، تغییر یافته است. این تغییرها غالباً درباره فعل‌ها انجام یافته است.
 ۷. متأسفانه در برخی موارد در سهوی در ترجمه رخ داده است که همه آن‌ها با دقّت کامل درست گشته‌اند. لازم به یادآوری است که موارد بند ششم و هفتم هرکدام در ستونی جدا آورده شده تا یک‌یک آن‌ها برای خوانندگان و مراجعه‌کنندگان به خوبی آشکار باشد.
- به امید آن‌که بتوانیم هرچه زودتر این اثر ارزشمند و متین قرآنی را در اختیار قرآن‌پژوهان و مشتاقان این کتاب مقدّس آسمانی بگذاریم.

۱. روضات الجنّات، ۲/ ۲۱۴-۲۱۵.

۲. فوائد الرضویّه، ص ۸۳.